

Stephen J. Costello

Criminalul palid

Psihologie judiciară și psihanaliză

Traducere din engleză de

Vlad Vedeanu și Nicoleta Dascălu

3
TREI

Cuprins

13	Abrevieri
15	Mulțumiri
17	Introducere
17	Criminalul
20	Ucigași palizi și ucigași stacojii
21	Structura cărții
31	Capitolul 1. Freud: nevoia de pedeapsă
32	Secrete nevrotice, secrete criminale
35	Prima mare crimă a omului
38	Masochismul moral și vinovăția inconștientă
40	Dostoievski
44	Sadismul și vinovăția
48	Capitolul 2. Jung: vraja umbrei
49	Principalele concepte jungiene
55	Arhetipurile
60	Criminalii și testele de asociere verbală
62	Sufletul criminalului
65	Criminalul din <i>Zarathustra</i> lui Nietzsche
74	Umbra

- 10 81 **Capitolul 3.** Klein: severitatea Supraeului
- 82 Concepte kleiniene fundamentale
- 86 Copii normali (?): de la nevroză la criminalitate
- 88 Două studii de caz
- 90 Invidie și recunoștință
- 92 Copiii: dovezi suplimentare
- 97 Un Supraeu sever
- 98 Micul criminal
- 104 **Capitolul 4.** Winnicott: delincvență și deprivare
- 105 Experiențe ale evacuării populației britanice
 în timpul războiului
- 108 Rădăcinile agresivității
- 112 Capacitatea de îngrijorare
- 116 Crima ca boală psihică
- 118 Complexul de deprivare și speranța
- 122 Adolescența și comportamentul antisocial
- 124 Gestionarea instituțională a delincvenților
- 129 **Capitolul 5.** Lacan: simbolicul confundat cu realul
- 130 Ordinea simbolică și complexul Oedip
- 141 Ordinea imaginară și stadiul oglinzii
- 144 Ordinea reală
- 146 *Acting out* și *passage à l'acte*: câteva considerații clinice
- 148 O tânără homosexuală
- 154 Aimée
- 158 Criminalul: relația sa cu realul și simbolicul
- 168 **Capitolul 6.** Psihiatria: tulburarea de personalitate
 antisocială
- 172 Psihiatria evoluționistă
- 174 Familia
- 183 Frustrarea planului arhetipal
- 187 Din nou despre psihiatria evoluționistă

- 194 Psihiatria evoluționistă și tulburarea
de personalitate antisocială
- 201 Lacan despre discursul stăpânului:
o critică a modelului psihiatric
- 204 **Capitolul 7. Înspre o sinteză**
- 205 Dialectica
- 209 Sinteza
- 219 Notă finală
- 223 Bibliografie

Freud: nevoia de pedeapsă

„Dar am făcut un pas, un singur pas înainte... Și, de astă dată, fără să se ridice, arabul a scos cuțitul pe care mi l-a arătat în soare. Lumina a țâșnit din oțel ca o lamă lungă, strălucitoare, care mă lovea în frunte. [...] Această sabie fierbinte îmi ardea genele și-mi scormonea ochii îndurerați. Atunci s-a clătinat totul. Marea a exalat o suflare densă și fierbinte. Mi s-a părut că cerul se deschide pe toată întinderea lui ca să slobozească o ploaie de foc. Toată ființa mi s-a încordat și mi s-a crispat mâna pe revolver. Trăgaciul a cedat, am atins pânțele lustruit al patului armei și aici, în zgomotul deopotrivă sec și asurzitor, a început totul. M-am scuturat de sudoare și de soare. Am înțeles că sfârâmasem echilibrul zilei, liniștea excepțională a unei plaje pe care fusesem fericit. Atunci am tras încă patru focuri asupra unui trup inert în care gloanțele pătrundeau fără să se vadă. Și era ca și cum aș fi bătut patru bătăi scurte, în poarta nenorocirii.”

Albert Camus, *Străinul*

În acest capitol voi prezenta interpretările psihanalitice oferite de Sigmund Freud (1856–1939) în marginea criminalității palide, interpretări diseminate prin multe dintre lucrările lui. Vom vedea că, pentru Freud, criminalitatea palidă exprimă o externalizare a vinei inconștiente și, corelativ, o nevoie de pedeapsă. Prin urmare, criminalitatea palidă este intim legată de Supraeu și, astfel, de complexul Oedip.

În textul său din 1906, „Psihanaliza și stabilirea stărilor de fapt în procedurile judiciare“, Freud trasează câteva paralele între criminalul palid și cel isteric. Ambele structuri de personalitate au legătură cu un secret, cu faptul de a ascunde ceva. Freud susține că criminalul palid își cunoaște secretul, în timp ce istericul îl ascunde chiar și de sine. După părerea lui Freud, materialul psihic refulat generează o simptomatologie psihosomatică și fiziologică, iar aceasta perturbă pacientul tot așa cum și conștiința vinovată îl apasă pe criminalul palid. Psihanalistul, asemenea judecătorului de instrucție, trebuie să descopere și să extragă acest material psihic ascuns, folosindu-se de un întreg instrumentar detectivistic, dintre care principalul instrument ar fi asocierea liberă. Gândurile spontane care ies la iveală prin asocierea liberă nu vor fi arbitrare, ci vor fi determinate de relația lor cu acest secret ascuns. Desigur, pacientul poate da semne de rezistență, iar aceasta dovedește că gândurile sunt legate de complexul în chestiune. El poate ezita, se poate opri, se poate bâlbâi sau poate chiar să amuțească. Înțelesuri ascunse, inconștiente pot fi întrezărite prin aceste „crăpături“ sau rupturi din discurs, prin golurile sau gafele din șirul vorbelor sale. Secretele se trădează prin aluziile subtile și ambigue (Freud 1906, pp. 108–109).

Diferența dintre cele două structuri este că nevroticul chiar nu cunoaște secretul, în timp ce criminalul palid pretinde că nu îl cunoaște. Mai mult, pacientul nevrotic va sprijini conștient toate eforturile de dizolvare a propriei rezistențe, în timp ce criminalul palid nu va face așa ceva. Dacă, în psihonevroză, rezistența se naște la frontiera dintre inconștient și conștient, în cazul criminalului palid putem afirma că rezistența apare la nivelul conștient.

O altă trăsătură care diferențiază nevroticul de criminalul palid este că, după părerea lui Freud, primul refulează un complex sexual, pe când al doilea nu face acest lucru (*ibidem*, pp. 111–112). Întrebarea care survine ar fi: rezistența conștientă se trădează pe sine în același fel și prin aceiași indicatori ca rezistența inconștientă? Răspunsul lui Freud este negativ. Complicația se datorează următorului lucru: nevroticul inocent reacționează ca și cum ar fi vinovat din cauza unui sentiment de vinovăție *deja prezent* în el, sentiment care îl copleșește în situația dată. Motivul este acela că poate a comis o crimă *anterioară*, de care nu este acuzat și despre care avocatul lui nu știe nimic. După cum afirmă Freud: „Prin urmare, el neagă pe bună dreptate că este vinovat de o nelegiuire, chiar dacă el vedește în același timp un sentiment de vinovăție produs de cealaltă nelegiuire. În această privință — ca și în multe altele — nevroticul adult se poartă exact ca un copil” (*ibidem*, p. 113).

În cele trei eseuri care compun textul „Câteva tipuri de caracter din practica psihanalitică” (1916/2010), Freud expune și mai detaliat acest concept de vinovăție inconștientă, care este extrem de important pentru înțelegerea minții criminalului palid. Al treilea eseu se numește chiar „Răufăcătorii din sentiment de vinovăție”. În această lucrare, Freud prezintă legătura strânsă dintre sentimentul de vinovăție și complexul Oedip.

După părerea lui Freud, așa-numitele persoane respectabile comit adeseori acțiuni nepermise, ca, de exemplu, escrocherii, furturi, incendieri premeditate (Freud 1916/2010, p. 301). Motivul acestor acțiuni este că ele produc o ușurare sufletească celui care le înfăptuiește. Freud leagă în mod explicit acest aspect de sentimentul lor de vinovăție. „Acesta [făptașul] este apăsător de un puternic sentiment de vinovăție de origine necunoscută și, după

34 ce a comis un anume act, se simte ușurat" (*ibidem*). Ceea ce trebuie observat aici este că sentimentul de vinovăție era deja prezent înainte de fărădelege. Freud susține că sentimentul de vinovăție nu ia naștere din fărădelege, ci dimpotrivă, infracțiunea ia naștere din sentimentul de vinovăție. Aceștia sunt oamenii pe care Freud îi numește „răufăcători din sentiment de vinovăție" (*ibidem*). El susține aceeași teorie și în lucrarea *Eul și Se-ul* (1923/2010), în care scrie:

Constatarea că intensificarea acestui sentiment inconștient de vinovăție poate face dintr-un om un criminal a constituit o adevărată surpriză. Și totuși faptul este neîndoielnic; la mulți criminali, îndeosebi tineri, poate fi descoperit un puternic sentiment de culpabilitate anterior și nu consecutiv crimei, sentiment care a constituit mobilul crimei. S-ar părea deci că respectivul trăiește posibilitatea legării acestui sentiment de ceva real și actual ca pe o ușurare (p. 335).

Vinovăția îi face, deci, pe acești răufăcători să caute pedeapsa, tot așa cum copiii obraznici caută și provoacă pedepsirea lor, după care devin liniștiți și mulțumiți. Prin urmare, acesta este motivul pentru care comit nelegiuiri. Chiar dacă vasta majoritate a criminalilor au această motivație, Freud (1916/2010, p. 302) menționează totuși că există și unii răufăcători care nu au deloc sentimentul de vinovăție (care nu posedă nici urmă de inhibiție morală). După părerea mea, aceștia ar fi criminalii „stacojii". Cele două întrebări pe care le pune Freud sunt: Care este exact originea acestui sentiment obscur de vinovăție? Este posibil ca această origine să joace un rol important în comiterea fărădelegii?

Să încercăm să răspundem la aceste întrebări cruciale. După părerea lui Freud, acest sentiment obscur de vinovăție derivă din complexul Oedip și este o reacție la „cele două intenții criminale — de a-l ucide pe tată și de a avea relații sexuale cu mama” (*ibidem*). Crimele sunt comise pentru a diminua această vinovăție, pentru a aduce o ușurare acestor răufăcători (chinuiți). Prin urmare, Freud pare să spună că sentimentul de vinovăție joacă un rol esențial în comiterea crimei. Pentru Freud, cele două crime majore cu care începe istoria omului sunt paricidul și incestul cu mama, acestea constituind și tema principală a cărții *Totem și tabu* (1912–1913/2010), asupra căreia ne vom concentra în cele ce urmează.

Pornind de la biologia evoluționisti, dar și de la explicațiile etnopsihologice și teoriile psihoistorice, Freud ajunge în această carte la concluzii personale privind originea credințelor religioase. Deși cartea conține multe idei interesante, ea a fost respinsă de marea parte a antropologilor. Alături de *Viitorul unei iluzii* (1927/2010) și *Moise și religia monoteistă* (1939/2010), cartea *Totem și tabu*, purtând subtitlul *Câteva corespondențe între viața psihică a sălbaticilor și cea a nevroticilor*, reprezintă unul dintre principalele tratate freudiene dedicate religiei. Textul este împărțit în patru secțiuni: prima parte tratează incestul, a doua abordează interdicțiile (tabuurile) la modul general, a treia se referă la animism și magie, iar a patra se oprește asupra totemismului. În toate cele patru eseuri, Freud identifică o similaritate între obiceiurile, convențiile și ritualurile religioase ale popoarelor primitive, pe de o parte, și tiparele obsesive ale pacienților săi nevrotici, pe de altă parte. Până la urmă, ceea ce dorea să obțină Freud era o psihogeneză a credinței religioase.

Freud începe prin a afirma că totemismul era răspândit în rândul popoarelor primitive din America, Africa și Australia. Un totem este un obiect pe care sălbaticul îl privește cu un respect încărcat de superstiție. Poate fi o plantă sau, mai frecvent, un animal care are o relație specială cu întregul clan, protejând omul care, la rândul lui, promite să nu îl omoare. Inspirându-se masiv din teoriile lui James Frazer, Freud a susținut că până și cele mai dezvoltate rase au trecut prin faza de totemism, care este văzută de autor drept însăși baza religiei. Comentariul lui, pe care suntem obligați să îl rezumăm, este următorul: inițial, omul primitiv trăia în hoarde (acceptând ipoteza darwiniană a hoardei primitive), dominate de un singur mascul, tatăl, care, plin de gelozie, dorea ca toate femelele din clan să fie ale lui. Într-o zi, frații ajunși în cărdășie au decis să-l înlătore pe tată, ucigându-l, și, canibali fiind, l-au și mâncat. Freud se exprimă după cum urmează:

Într-o zi, frații alungați s-au unit, și-au ucis și devorat tatăl și au pus astfel capăt hoardei patriarhale [...] Prânzul totemic [...] ar fi deci reluarea și comemorarea acestei fapte memorabile, nelegiuite, cu care au început atât de multe — organizațiile sociale, restricțiile morale și religia (1912–1913/2010, pp. 511–512).

Freud ne mai spune că psihanaliza dezvăluie faptul că sentimentele unui bărbat față de tatăl lui sunt întotdeauna ambigue și ambivalente, un amestec de iubire și ură (complexul Oedip). Așa că, după crimă, ura fraților față de tatăl lor a dispărut și, în schimb, fiecare dintre ei a trăit remușcarea. „Ei își urau tatăl care stătea atât de ferm în calea nevoii lor de putere și pretențiilor lor sexuale, dar îl și admirau și iubeau“ (*ibidem*, p. 512). După ce l-au ucis, „a luat naștere o conștiință a culpabilității“ (*ibidem*, p. 513). Pentru a-și ispăși

vina comună și a plăti pentru crima colectivă, au interzis uciderea animalului totemic, care era simbolul tatălui, și au căzut de acord să înceteze relațiile cu fostele femei ale tatălui, proclamând interzicerea incestului și impunând exogamia. „Și-au revocat fapta, declarând uciderea substitutului patern, a totemului, ca fiind nepermisă; și au renunțat la roadele ei, interzicându-și femeile devenite libere. În acest mod, din conștiința culpabilității fiului, ei au creat cele două tabuuri fundamentale ale totemismului” (*ibidem*).

Aceste două tabuuri (uciderea totemului și căsătoria în interiorul aceluiași clan) corespund celor două aspecte ale complexului Oedip (mai precis uciderii tatălui și căsătoriei cu mama) și se află la baza moralității, religiei și organizării sociale. După cum afirmă Freud: „În încheierea acestei cercetări extrem de concentrate, doresc să expun rezultatul că în complexul Oedip se întâlnesc începuturile religiei, moralei, societății și artei” (*ibidem*, p. 529). Această afirmație condensează, desigur, secole întregi de viață primitivă. În comunitate, frații au decis să nu mai repete niciodată „fapta” (crima primordială), exceptând situațiile de comemorare a faptei originare, care luau forma prânzului totemic. Un animal (creatura totemică), simbolul tatălui pe care îl urâseră și îl iubiseră, era ucis și apoi mâncat. Astfel totemismul este văzut ca precursorul dezvoltării ulterioare a religiei. Remușcarea filială, care stă la baza impunerii exogamiei și a interzicerii paricidului, a transformat tatăl hoardei primitive într-un Dumnezeu, printr-un act de deificare expiatorie.

Legând totemismul de religie, Freud descrie cum, folosind surrogatul de tată [totemul], „putea fi făcută încercarea de a diminua sentimentul arzător de culpabilitate, de a realiza un fel de reconciliere cu tatăl” (*ibidem*, p. 515). Religia totemică s-a născut din încercarea de a diminua sentimentul filial de vinovăție. Deci religia este o încercare de a rezolva problema originară ridicată de crimă și de